

СЕКЦІЯ 3 СПЕЦІАЛЬНІ ТА ГАЛУЗЕВІ СОЦІОЛОГІЇ

УКРАЇНСЬКА ВИЩА ОСВІТА СЬОГОДНІ: ЗАГАЛЬНИЙ СТАН ТА ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ

UKRAINIAN HIGHER EDUCATION TODAY: GENERAL SITUATION AND MAIN TRENDS

Система вищої освіти є соціальною системою, що розвивається. Кожна нова епоха науки й суспільного розвитку формує до цієї системи низку викликів, відповідь на які формується в головних напрямках розвитку вищої освіти, що послідовно змінюються роками. Зрозуміло, що цей процес не може відбуватися самовільно. Його основою є ґрунтовні прогнозно-аналітичні напрацювання вчених і педагогів, діячів науки й культури, політиків і державних діячів, викладачів і студентів.

Сьогодні в Україні, як і в усьому світі, спостерігається перехід глобалізації зі сфери фінансів та економіки у сферу соціальну, гуманітарну й політичну. Україна, як й інші країни світу, активно реагує на процеси глобалізації та їх зміни в суспільстві, які вони викликають. Таким чином, як учасник світової системи вищої освіти, Україна відчуває суперечливий вплив процесів глобалізації.

У статті розглядаються основні характеристики сучасної системи вищої освіти в Україні, у тому числі кількісні характеристики на основі статистичних даних і даних соціологічних опитувань, а також якісні дані на основі даних аналітичних центрів. За результатами розгляду таких даних пропонується виділення основних тенденцій, які мають місце в системі вищої освіти України та які можна спостерігати протягом останніх 30 років. Розгляд таких тенденцій може дати розуміння дослідникам щодо того, до якого стану відбувається розвиток системи вищої освіти, які фактори впливають на розвиток системи та її дії акторів такої системи. Загалом метою статті є висвітлення того, яке уявлення складає про себе система вищої освіти для стороннього спостерігача та зафіксувати таке уявлення для подальшого аналізу.

Ключові слова: вища освіта, інститути вищої освіти, організації вищої освіти, студенти, тенденції, статистика.

The system of higher education is an evolving social system. Each new epoch of

science and social development forms to this system a number of challenges. The answer to which is formed in the main directions of development of higher education, which consistently change over the years. It is clear that this process cannot happen arbitrarily. It is based on thorough forecasting and analytical work of scientists and teachers, scientists and cultural figures, politicians and statesmen, teachers and students.

Today in Ukraine, as well as all over the world, there is a transition of globalization from the sphere of finance and economy to the sphere of social, humanitarian and political. Ukraine, like other countries, is actively responding to the processes of globalization and their changes in society that they cause. Thus, as a member of the global higher education system, Ukraine feels the contradictory impact of globalization.

The main characteristics of the modern system of higher education in Ukraine are considered in the article. In particular, quantitative characteristics are considered on the basis of statistical data and data from opinion polls. Qualitative data based on data from think tanks are also considered. It is proposed to highlight the main trends that exist in the system of higher education in Ukraine, and which can be observed over the past 30 years based on the results of consideration of such data in the article. Consideration of such trends will give researchers an understanding of what is the development of higher education. It will also give an understanding of what factors influence the development of the system and the actions of the actors of such a system. In general, the purpose of this article is to shed light on the perception of the higher education system for an outside observer and to record such a perception for further analysis.

Key words: higher education, institutes of higher education, organizations of higher education, students, trends, statistics.

УДК 316.4

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.26.4>

Кутянін О.В.

аспірант кафедри міжкультурної комунікації та іноземної мови
Навчально-науковий інститут економіки, менеджменту та міжнародного бізнесу
Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Система вищої освіти відіграє ключову роль у процесах формування громадянського суспільства, підвищення кваліфікації, розвитку людського потенціалу, економічного розвитку держави. Україна, будучи включеною в загальносвітові процеси, розвивається відповідно до світових тенденцій. Метою статті є виділення основних характеристик сучасної української вищої освіти на основі аналізу даних. У рамках

підготовки статті використовувалися дані Державної служби статистики України, усеукраїнських опитувань КМІС і групи «Рейтинг», звітів аналітичного центру Cedos і дані Інституту статистики ЮНЕСКО.

Однією з ключових тенденцій української вищої освіти 90-х років ХХ століття була його масовість. На цей період припадає активне зростання кількості вищих навчальних закладів III–IV рівнів

акредитації та незначне зростання кількості ВНЗ I–II рівнів акредитації. При цьому варто відзначити тенденцію, що наростає, збільшення зростання кількості студентів тільки для вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, яка зберігається досить довго протягом більше 10 років з 1995 по 2008 роки (діаграма 1) [5].

Показник «Кількість вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації на 1 тис студентів» (розраховано як:

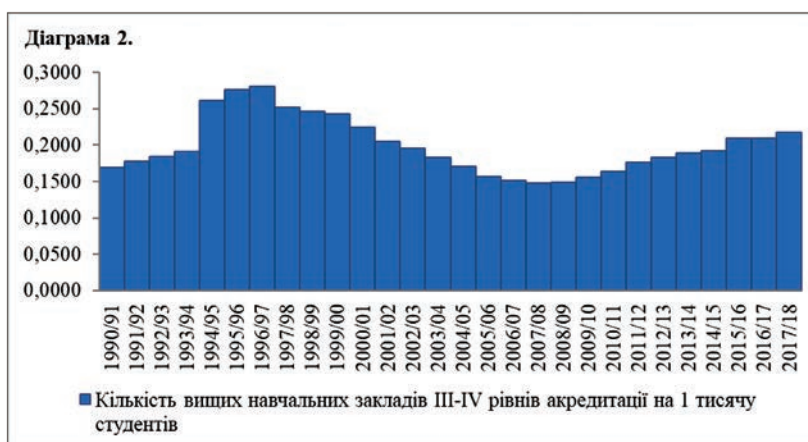
$$\frac{\text{Кількість ВНЗ (III–IV рівнів акредитації)}}{\text{Кількість студентів, що навчаються у ВНЗ} \cdot 0,001}$$

) відзначає відчутне зростання передусім кількості навчальних закладів, він протягом 2–3 років стимулював активне зростання кількості студентів. Таким чином, фактором масовості вищої освіти в Україні стало збільшення кількості вищих навчальних закладів, що дають можливість здобути таку освіту. Зростання числа ВНЗ стимулювало інтерес суспільства до можливості отримання вищої освіти. Кількість студентів почала активно збільшуватися, досягнувши свого максимуму у 2008 році, коли, за даними

Державної служби статистики України, кожен 20 українець отримував вищу освіту. Цей рік відзначається найнижчим показником кількості вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації на 1 тис. студентів за всю історію незалежності. У середньому на 1 ВНЗ доводилося 6759 студентів. Для порівняння: у сезон 2017/18 років цей показник становив 4602 студенти на 1 ВНЗ при тому, що загальна кількість ВНЗ з 2008 року знизилася на 18% [5].

2008 рік став переломним у деякому сенсі для вищої освіти в Україні. Із цього часу кількість ВНЗ, яка виросла з 1990 року майже у 2,5 рази, починає скорочуватися. Із цього року спостерігається також тенденція скорочення кількості студентів, а до 2018 року відносна кількість українських студентів серед загальної кількості населення країни досягла свого мінімуму (3,14%) з 2000 року [5].

На наш погляд, ключовим фактором зміни ситуації в українській освіті стало істотне падіння народжуваності з 1990 року. У 2008 році ми спостерігаємо нехарактерне для нульових істотне зниження кількості вступників до ВНЗ, тенденція чого загалом зберігається з незначними винятками (2012 рік, 2013 рік, 2017 рік спостерігається невелике

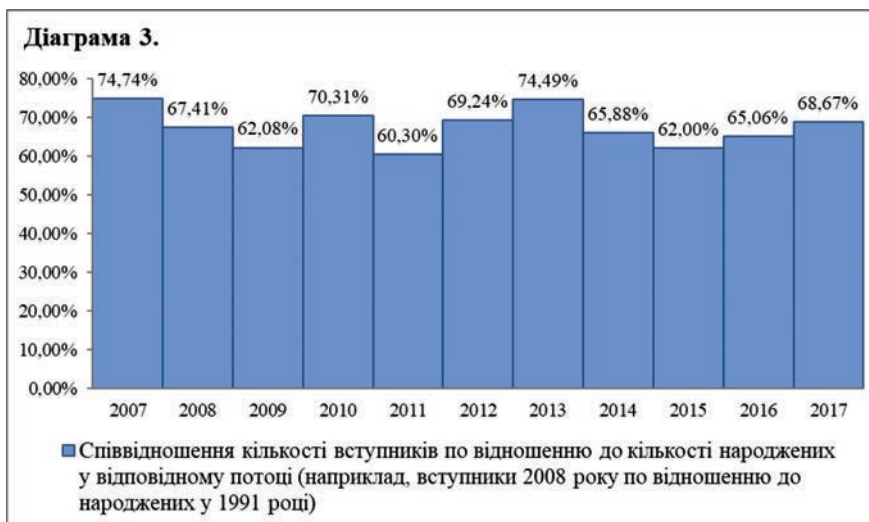

зростання кількості вступників) до сих пір. За умови обрання віку вступника до ВНЗ 17 років можна вирахувати відсоток вступників у співвідношенні до народжених вступників відповідного року народження (наприклад, кількість прийнятих на навчання до ВНЗ 2008 року щодо народжених у 1991 році (розраховано як:

$$\frac{\text{Кількість осіб прийнятих на навчання до ВНЗ (III–IV рівнів акредитації) [базовий рік]}}{\text{Кількість осіб, народжених в Україні [базовий рік – 17 років]}}$$

Аналіз співвідношення кількості вступників до ВНЗ III–IV акредитації до рівня народжуваності відповідного потоку не дає важливих аналітичних результатів. Кількість вступників до ВНЗ щодо кількості народжених у відповідному потоці варіюється від 60% до 75% у різний час (діаграма 3) [5].

Найвища частка прийнятих на навчання серед народжених відповідного року народження спостерігається 2007 та 2013 років. Тобто зменшення кількості студентів зумовлено не втратою зацікавленості в отриманні вищої освіти, а лише демографічним фактором. Вдочас варто відзначити суттєву зміну кількості студентів закладів вищої освіти (далі – ЗВО) I–II рівнів акредитації (коледжі, технікуми, училища) та студентів III–IV рівнів акредитації (університети, академії, інститути).

Якщо 1990 року до першої групи ЗВО вступили 241 тис. студентів, а до другої групи ЗВО – 174,5 тис. студентів, то майже 30 років потому – у 2019 році – співвідношення є зворотним: у першій групі ЗВО – 47,1 тис. вступників, а в другій – 250,1 тис.

Додаткові дані для підтвердження того, що демографічний фактор чинить базовий вплив на падіння кількості студентів у ВНЗ України, дає аналіз індексу GER (Gross enrolment ratio; співвідношення кількості учнів до кількості населення, що має право на отримання освіти за віковою ознакою), доступний для аналізу в період 2008–2014 років. За даними Інституту статистики ЮНЕСКО, у цей період вищу освіту отримували 80–83% українців із тих, які мали право на вищу освіту за віковою ознакою [2]. Варто відзначити, що вища освіта в Україні продовжує залишатися масовою. За індексом GER Україна входить у число найбільш освічених (за кількістю тих, хто здобуває вищу освіту) країн Європи (таблиця 1) [2]. При цьому частка жінок, що здобувають вищу освіту, серед тих, хто мають право за віковою ознакою, дещо вища (89,5%) за частку чоловіків (77,6%) (таблиця 1) [2].

Водночас зі зменшенням кількості вступників з 2008 року, що істотно скорочує загальну кількість студентів, в Україні спостерігається стійка тенденція скорочення кількості організацій, що дають можливості отримання повної вищої освіти.

Ще однією важливою тенденцією сучасної української освіти є низький рівень інтересу населення до рівня освіти. Так, останні електоральні опитування, які проводилися в Україні, указують на те, що низький рівень освіти не входить у число найбільш пріоритетних проблем. 2,8% українців, за даними КМІС, вважають «низький рівень освіти» однією з трьох найбільш гострих проблем [10]. Ці дані підтверджують результати опитування групи

«Рейтинг», згідно з якими 4% українців вважають «неможливість отримання якісної освіти» однією з найбільш важливих проблем [9].

Таблиця 1

Дані станом на 2014 рік			
Країна	GER (чоловіки), %	Країна	GER (жінки), %
Іспанія	81,27	Білорусь	103,57
Фінляндія	80,83	Фінляндія	97,26
Білорусія	77,64	Іспанія	96,81
Україна	77,64	Україна	89,48
Росія	71,6	Естонія	88,61
Німеччина	65,67	Росія	86,27
Латвія	58,67	Литва	84,18
Естонія	58,62	Латвія	83,78
Литва	57,39	Польща	83,2
Франція	55,18	Чехія	76,88
Чехія	54,85	Швеція	75,74
Польща	54,15	Франція	68,62
Великобританія	49,44	Великобританія	65,43
Швеція	49,27	Німеччина	62,61
Угорщина	45,46	Угорщина	58,86

Такий результат, на наш погляд, зумовлений низкою факторів. По-перше, українці позитивно оцінюють запровадження зовнішнього незалежного тестування при вступі до ВНЗ [6], що передусім дало змогу подолати нерівність при вступі до ВНЗ, що є одним зі складників якісної освіти. По-друге, в Україні залишається низка істотних проблем у соціально-економічній сфері, які для більшості населення залишаються пріоритетними в силу того, що безпосередньо впливають на якість життя (низький рівень життя; безробіття)

й акцентуються засобами масової інформації (корупція; військовий конфлікт) [9; 10].

З 2005 року Україна приєдналася до Болонського процесу, який сьогодні об'єднує єдиний освітній простір для 48 країн світу [1]. Приєднання зумовило тенденцію української вищої освіти до глобалізації та євроінтеграції. Загалом глобалізаційний тренд спрямовано на універсалізацію освітніх інститутів різних країн на підставі таких загальноприйнятих правил для всіх учасників Болонського процесу, як єдина система вищої освіти (бакалавр, магістр і доктор наук), єдина система оцінювання (академічні кредити ECTS), єдиний додаток до диплома, а також інтеграція процесів соціальної мобільності, дослідницької діяльності, контроль за якістю освіти тощо. В епоху постмодерну не тільки знання проходить по каналах, будучи перетвореним у якусь кількість інформації (Ж. Ліотар), а й сам якісний результат передачі знання повинен бути виражений у кількісних обсягах. Уніфікація освітніх інститутів різних країн передусім спрямована на оптимізацію роботи з випускниками на ринку праці. Чисельне вираження знань і навичок студентів дає єдину сьогодні раціональну можливість організації глобального освітнього простору. Таким чином, глобалізаційний тренд української вищої освіти задає вектор зростання значущості кількісних характеристик при оцінці знань. Умовно кажучи, рейтинг випускників по одному (наприклад, середній бал) або декільком кількісними ознаками сьогодні є найбільш швидким способом оцінити здібності й знання випускника. У таких умовах зростання ефективності освіти й системи оцінювання знань в умовах глобалізації лежить в оптимізації та збільшенні репрезентативності кількісних показників.

Останні роки інститут вищої освіти переживає скорочення державного фінансування. У 2015 році майже третина галузей української освіти повністю або майже повністю втратила бюджетне фінансування [3]. При постійному номінальному зростанні державного замовлення реальне фінансування (у перерахунку на ціни 2007 року) упало з 2013 року майже на 38%. Проте конкурс на бюджетні місця за аналогічний період не змінився. Це пов'язано насамперед із зазначеними вище демографічними факторами. З того ж 2013 року кількість вступників в українських вишах знизилася майже на чверть [5]. Таким чином, фактично роль держави в регулюванні освітньої сфери зберігається.

За результатами опитування «Соціально-економічний портрет студентів», проведеного взимку-навесні 2016 року аналітичним центром Cedoss, ключовими мотиваціями вступу до вищого навчального закладу для студентів є можливість знайти хорошу роботу (51%),

можливість отримання професійних знань і навичок (50%) та отримання диплома про вищу освіту (32%) [11]. Загалом зазначені три основні мотивації можна позначити як «мотивації переходу», пов'язані передусім із процесами або діяльністю поза освітніми інститутами. Ключові мотивації більшості студентів пов'язані з перспективами виходу з освітньої організації, яка дає можливість знайти новий соціальний статус і нові можливості. Тільки 38% респондентів бачать у своїй зайнятості в ВНЗ можливості для особистого інтелектуального розвитку [11].

Разом із цим мотивація вибору університету в більшості представляє схожу картину. Основними причинами вибору того чи іншого університету є престижність, високі шанси на працевлаштування (28%), поради батьків, друзів, знайомих (22%), комфорт у плані розташування ВНЗ або комфорт, пов'язаний із можливістю спілкування з друзями, однокласниками, дівчиною/хлопцем (17%). Високий рівень освіти як основна причина вибору ВНЗ вказали тільки 15% респондентів [11]. Результати опитування описують структуру мотивації вступу до ВНЗ, де пріоритетні позиції для студентів займають більшою мірою можливість, що відкриваються після виходу з освітньої організації, ніж можливість, що відкриваються при вході в освітню організацію.

Також важливою тенденцією сучасної української освіти є зростання кількості українців у закордонних університетах. В умовах спаду загальної кількості абітурієнтів, зумовленого демографічними факторами, кількість українців, що надходять в іноземні вищі навчальні заклади, зростає. Зокрема, за період з 2013 по 2015 роки кількість українців, які здобувають вищу освіту за кордоном, зросла на 39% [12].

За даними аналітичного центру Cedoss, значимими факторами, що впливають на кількість українців у ВНЗ тих чи інших країн, є розмір діаспори, якість освіти, культурна близькість, вартість освіти, вартість проживання й рівень оплати праці [13]. Варто відзначити, що більшість чинників при виборі країни для здобуття вищої освіти є оцінкою можливих витрат, які пов'язані з вибором конкретної країни, і тільки 2 з них указують на причини виїзду за кордон: якість освіти й рівень оплати праці.

Побічно тенденцію до виїзду й мотивацію отримання освіти за кордоном підтверджує, наприклад, кількість ВНЗ тієї чи іншої країни, що потрапляють у щорічні світові рейтинги, на тисячу населення у віці, відповідному для вступу до вищого навчального закладу, відповідно до системи освіти держави в різних країнах Європи [2].

Щорічним рейтингам ВНЗ в Україні ЗМІ постійно приділяють увагу, що в тому числі може впливати на вибір абітурієнта. З огляду

на той факт, що престижність ВНЗ входить у число основних причин вибору в структурі мотивації українських абітурієнтів, рейтинги є в інтерпретації ЗМІ шкалою престижності, що впливає на вибір абітурієнта [4; 7; 8; 14].

Протягом останніх 5 років стабільно 6 українських ВНЗ потрапляють у ТОП-1000 за рейтингом QS World University Rankings і 2 – до Шанхайського академічного рейтингу. Проте для українських студентів, які в більшості прагнуть отримати якомога більшу кількість можливостей після закінчення вищого навчального закладу, кількість престижних університетів з можливістю подальшого працевлаштування з високим рівнем оплати праці, в Україні мало. При цьому найближчі країни пропонують як і вищі позиції своїх ВНЗ в різного роду академічних рейтингах, так і більш високий рівень оплати праці по завершенні навчального закладу (таблиця 2) (розраховано як

$\frac{\text{Кількість осіб ВНЗ, що входять до рейтингу ТОП-1000 QS World University Rankings}}{\text{Кількість населення, яка має право отримати вищу освіту, за віковою ознакою}}$).

Це зумовлює тенденцію до зростання кількості українців у зарубіжних університетах.

Підводячи підсумок, можна виділити такі ключові тенденції сучасної української вищої освіти:

– масовість як тренд, народжений зростанням кількості ВНЗ, який зробив вищу освіту доступною. Протягом усієї історії незалежності бажання українців підвищити рівень свого життя проектувалося на прагнення здо-

бути вищу освіту. У підсумку населення України стало одним із найбільш освічених;

– кількісне стиснення системи вищої освіти, зумовлене передусім демографічними факторами. Падіння народжуваності є ключовим фактором скорочення кількості студентів і ВНЗ, оскільки при стабільному зниженні двох останніх показників відносна кількість студентів до кількості населення у своєму поколінні практично не змінюється;

– низький пріоритет проблеми якості освіти для українців. Реформа освіти, пов'язана з упровадженням зовнішнього незалежного тестування, сприймається українцями загалом позитивно й характеризується підвищенням доступності вищої освіти. Такі позитивні кроки в окремому секторі української вищої освіти в поєднанні з наявністю низки більш складних соціально-економічних проблем зумовили низький інтерес до проблем освіти з боку населення;

– глобалізація та євроінтеграція, що встановлює тренд на кількісний опис знань і навичок студентів. В умовах єдиного освітнього простору оцінка знань випускника повинна відповідати важливим завданням: бути репрезентативною, однаково зрозумілою, а отже, уніфікованою. Знання випускника у формі якоїсь кількості балів або у формі сукупності кількісних показників найбільшою мірою відповідають умовам сучасного суспільства;

– збереження ролі держави як провідного учасника у сфері формування акцентів при

Таблиця 2

	Кількість ВНЗ в ТОП-1000, шт.	Кількість населення, «студентського віку», тис. люд.	Співвідношення
Естонія	3	71,567	0,4192
Фінляндія	10	341,598	0,2927
Латвія	3	104,562	0,2869
Литва	4	188,079	0,2127
Словенія	2	104,098	0,1921
Греція	6	561,381	0,1069
Угорщина	6	614,874	0,0976
Словаччина	3	349,991	0,0857
Чехія	5	583,479	0,0857
Польща	14	2 404,303	0,0582
Румунія	5	1 114,509	0,0449
Хорватія	1	240,084	0,0417
Білорусія	2	483,083	0,0414
Росія	27	7 556,387	0,0357
Болгарія	1	374,437	0,0267
Сербія	1	394,226	0,0254
Україна	6	2 576,496	0,0233
Туреччина	10	6 447,713	0,0155

побудові освітньої системи через систему фінансування державного замовлення;

– структура мотивації вступу до ВНЗ, де пріоритетні позиції для студентів займають більшою мірою можливості, що відкриваються після виходу з освітньої організації, ніж можливості, що відкриваються при вході в освітню організацію;

– зростання кількості українців у закордонних університетах.

Загалом при аналізі зазначених вище тенденцій в українській вищій освіті проявляється перехідний, нестабільний або, в категоріях антрополога В. Тернера, лімінальний характер освітніх інститутів. Відповідно до гіпотези, заснованої на зазначених вище емпіричних даних, українці в життєвому циклі високий пріоритет віддають етапу входження в трудову діяльність. У зв'язку з цим, що властиво для епохи модерну, українці чітко виділяють стабільний дотрудовий стан і стан трудовий. Обидва ці стани можна назвати стабільними, що володіють сильними інститутами та яскраво вираженим соціальним статусом. У проміжку між ними знаходиться інститут освіти, що розглядається в більшості як перехідний між двома стабільними станами.

Перехідний характер інституту освіти, на наш погляд, зумовлений тим, що в більшості вступники не розглядають процес здобуття вищої освіти як самостійний та автономний процес, або як додаток до наявних умов («університет ближче до дому», «університет, щоб було комфортно продовжувати спілкуватися з друзями»), тобто повернення до стабільного стану дотрудової діяльності, або як перехід до майбутніх умов («університет з хорошим дипломом», «такий університет, щоб знайти хорошу роботу»), тобто перехід до стабільного стану трудової діяльності. Висока частка вступників до ВНЗ у своєму поколінні (80–83%) формується уявленням про сферу вищої освіти як обов'язкової в життєвому етапі кожної людини. При цьому обов'язковість цього етапу «розмиває» інститути самої вищої освіти, найважливішими характеристиками якості якої стають або доступність і легкість проходження етапів, або престиж-

ність і можливість підвищення якості життя в подальшому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Full members – European higher education Area and Bologna process. URL: <http://www.ehea.info/pid34250/members.html>.
2. UNESCO Institute for Statistics. URL: <http://uis.unesco.org/>.
3. Вища освіта: кого і скільки замовляє держава? URL: <https://cedos.org.ua/uk/articles/vyshcha-osvita-koho-i-skilky-zamovliaie-derzhava>.
4. Два українських вуза вошли в ТОП-500 університетів мира. URL: <https://delo.ua/lifestyle/tri-ukrainskih-vuza-voshli-v-top-500-universitetov-mira-339622/>.
5. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
6. Динаміка ставлення українців до ЗНО. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_otnosheniya_ukraincev_k_vno_zno.html.
7. ДНУ занял лидирующие позиции в рейтинге ВУЗов страны. URL: <http://dv-gazeta.info/dnepnews/dnu-zanyal-lidiruyushhie-pozitsii-v-reytinge-vuzov-stranyi.html>.
8. Запорожские вузы попали в ТОП мирового рейтинга: самая высокая позиция – у ЗНУ. URL: <https://www.061.ua/news/2294163/zaporozskie-vuzy-popali-v-top-mirovogo-rejtinga-samaa-vysokaa-pozicia-u-znu>.
9. Настрої та очікування українців: регіональні особливості. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/nastroeniya_i_ozhidaniya_ukraincev_regionalnye_osobennosti.html.
10. Прес-реліз за результатами соціологічного дослідження. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=724>.
11. Соціально-економічний портрет студентів: результати опитування. URL: <https://cedos.org.ua/uk/articles/sotsialno-ekonomichniy-portret-studentiv-rezultaty-opytuvannia>.
12. Українські студенти за кордоном: скільки та чому? URL: <https://cedos.org.ua/uk/articles/ukrainski-studenty-za-kordonom-skilky-ta-chomu>.
13. Українські студенти за кордоном: факти та стереотипи. URL: <https://cedos.org.ua/uk/articles/ukrainski-studenty-za-kordonom-fakty-ta-stereotypy>.
14. Шесть украинских вузов вошли в мировой рейтинг университетов. URL: <http://www.dsnews.ua/politics/shest-ukrainskih-vuzov-voshli-v-mirovoy-reyting-universitetov-23072018131200>.